

Олег Ольжич

Олег Ольжич

1904-1938

96 0

ПРО «ДУХ РУЇНИ» ОЛЕГА ОЛЬЖИЧА

Олег Ольжич ДУХ РУЇНИ

Післямова Івана Дзюби

Друге видання

Київ
«СМОЛОСКИП»
2008

1940 року молодий поет, інтелектуал і політик Олег Ольжич поставив перед собою гостре питання: що заважало українцям упродовж тисячі років мати власну державу? Відповідь втілено у брошурі «Дух руїни»: міжусобиці, внутрішній розбрат, патологічна неспроможність політиків забути про особисті інтереси та об'єднати зусилля.

«Смолоскип» перевидає цю глибоку й блискучу працю, доповнену ґрунтовною розвідкою академіка Івана Дзюби, до 100-річчя від дня народження О. Ольжича. Тема, на жаль, не втратила актуальності — національно-демократичні сили сучасної України вкотре повторюють помилки своїх попередників: взявши владу після Помаранчевої революції, вони не змогли її втримати саме через внутрішньокоаліційні суперечки. Тож мета цього видання — нагадати можновладцям про трагічну і руйнівну роль міжусобиць в українській історії.

Статті призначені для політиків, політологів, творчої молоді та найширшого кола читачів.

Вступне слово *Осипа Зінкевича*

Післямова *Івана Дзюби*

Художнє оформлення *Уляни Мельникової*

© О. Кандиба, 2008

© «Смолоскип», 2008

© І. Дзюба, післямова, 2008

ISBN 978-966-8499-72-2

ПРО «ДУХ РУЇНИ» ОЛЕГА ОЛЬЖИЧА

В історії української політичної думки дослідження Олега Ольжича «Дух руїни» є першим ґрунтовним осмисленням причин наших невдач, нашої тисячолітньої бездержавності. Були праці про «Велику Руїну» часів гетьманських міжусобиць після смерті Богдана Хмельницького. Були спорадичні статті на цю тему, які висвітлювали окремі епізоди міжусобиць, але такої статті, як «Дух руїни», у нас ще не було.

І виникає питання: що спонукало молодого 33-річного археолога і поета заглибитись у нетрі нашої історії, вивчити її в деталях і написати невелику, але блискучу статтю «Дух руїни», яка була опублікована у 1940 році у Празі окремою брошурою?

Це був 1940 рік. Рік великих надій і сподівань. Всі відчували, що ось-ось почнеться війна між двома світовими потугами — Німеччиною і Радянським Союзом. За кордоном і на українських землях у той час діяла найпотужніша в нашій історії політично-революційна сила — Організація Українських Націоналістів. Ще багато років до війни у голови Організації Євгена Коновальця було ясне бачення майбутнього — Україна зможе здобути свою незалежність лише внаслідок зудару цих двох світових потуг. Коли вони виснажились би воєнними діями, могутня, об'єднана і добре зорганізована українська сила, якою у той час була ОУН, могла б відіграти вирішальну роль у здобутті Незалежності. Ще за життя Є. Коновальця виникло питання: з ким і з чим у разі війни йти з-за кордону в Україну. Потрібні культурні кадри, кадри державного будівництва для зденаціоналізованої століттями російського панування України, де національно свідому українську інтелігенцію вщент винищила советська влада. Тому 1937 року при Проводі Українських Націоналістів було створено Культурну Реперентуру, а згодом — Комісію державного планування.

Їх очолив тридцятирічний Олег Ольжич. Навколо нього згуртувалися найкращі українські політичні, культурницькі й освітні сили. Інтелектуальний потенціал цієї людини, його відданість справі, його виваженість у спілкуванні з людьми здобули йому загальне українське визнання.

З оптимізмом можна було дивитись у майбутнє. У разі воєнного протистояння двох сил в Україну буде з ким іти, щоб допомогти у відновленні і побудові її державності, у відродженні її багатогранного життя.

І в час найінтенсивнішої підготовки нових молодих кадрів для майбутнього України оживає і підводить голову наш історичний дух руїни — розкол ОУН на дві ворогуючі частини.

Нині віднайдено багато документів і матеріалів, які для неупередженого дослідника є переконливим доказом, що для розколу ОУН не було жодних вагомих причин. Вся аргументація на виправдання розколу, як і в кожному подібному випадку, ґрунтувалася на підозрах і припущеннях, а не на фактах і доказах. Опубліковані і ще неопубліковані документи свідчать, що жодна зі сторін не намагалася досягти компромісу в розв'язанні штучно створеної конфліктної ситуації.

По різні боки барикади опинилися близькі друзі Олега Ольжича. Чи у справі розколу був задіяний зовнішній чинник? О. Ольжич про це не пише (бо у той час не було переконливих доказів цього, а якщо й були, то, можливо, з різних причин він про них не згадував). І тоді в О. Ольжича народилося дослідження, перше у нашій історії, — «Дух руїни. По сторінках історії». На підставі історичних фактів О. Ольжич доводить, що першопричиною нашої бездержавності є внутрішні міжусобиці. І з цього можна зробити висновок, що і зовнішній чинник, німецький або російський, знаючи про наші традиційні, в генах закладені міжусобиці, відіграв, можливо, і вирішальну роль.

Вибух Німецько-Радянської війни 22 червня 1941 року застав обидва відламки колись потужної ОУН з іден-

тичними назвами на протилежних сторонах політично-революційної барикади. Використовуючи воєнні події, наражаючись на смерть, не зважаючи на заборони німецьких окупантів, на Схід просувалися Похідні групи обох ворогуючих між собою ОУН. Молодому Олегові Ольжичеві випала роль бути керівником ОУН на українських землях, окупованих німцями. Під час походу на Схід було підступно вбито провідних членів ОУН, яку він очолював. Слідом за ними, 30 серпня 1941 року, в Житомирі загинули два члени ПУН, найближчі співробітники Олега Ольжича — Микола Сціборський і Омелян Сенік-Грибівський, а двома роками пізніше, у 1943 році, — ще два члени ПУН, Ярослав Барановський і полковник Роман Сушко. Водночас жоден член Проводу протилежної сторони вбитий не був. Похідні групи обох ОУН наближалися до Києва. Якби не Олег Ольжич, то на третьому місяці війни українство могло опинитися у братовбивчій війні. І він силою свого авторитету зупинив цю можливість. Він закликав до спокою і посиленої роботи. На його переконання, причиною цих убивств був наш історичний дух руїни. Ольжич вірив, що це жахливе протистояння колись припиниться, і його в жодному разі не слід підсилювати. Так народилася друга стаття з тією самою назвою «Дух руїни», уривки з якої публікуємо в цій брошурі.

Після трагічної загибелі провідних членів ОУН німецькі окупанти завдали нових ударів цій Організації: у кінці 1941 року прокотилася хвиля масових розстрілів (після того, як восени ОУН відзначила двадцятиліття розстрілів більшовиками вояків УНР під Базаром), невдовзі після цього — у Бабиному Яру було розстріляно членів Культурної Референтури, яку очолював Олег Ольжич, — Олену Телігу і її чоловіка Михайла, Івана Рогача, Миколи Чемеринського і багатьох інших.

Коротка передмова до брошури «Дух руїни», доповненої післямовою сучасного дослідника Івана Дзюби, не ставить собі за мету шукати винних чи когось чомусь підозрювати. Мета цієї брошури — показати

яку трагічну роль відіграє у нашій історії дух руїни. Припустимо, що Друга світова війна закінчилася так, як закінчилася. Кадри єдиної і монолітної ОУН розвивають свою діяльність у повоєнний час у всіх країнах українського поселення. Об'єднано і спільно можна було дуже багато досягнути. Але протистояння і внутрішня боротьба, витрати часу і ресурсів на взаємне поборювання тривали і поширювалися в українстві протягом шістдесяти років. І раптом настає історичний 1991 рік. Україна стає незалежною, самостійною державою. При владі залишаються колишні партоткратичні кадри. Об'єднана і монолітна ОУН могла у зародку української державності відіграти вирішальну роль у державному будівництві, у перетворенні зрусифікованої України на українську Україну.

Та цього не сталося. В Україну в 1991 році прийшли дві ворогуючі між собою ОУН, принесли з собою тенденційні публікації і взаємні звинувачення, і вже тут почали розколюватися і творити нові організації з тією самою назвою, додаючи у дужках різні нібито пояснювальні літери. Цей первородний гріх розколу 10 лютого 1940 року поширився й на інші національно-демократичні партії і організації незалежної України. І вони, беручи приклад зі своїх «старших братів» по розколу, почали розколюватись, також залишаючи за собою однакові назви з пояснювальними літерами у дужках.

Внаслідок цього дух руїни, замість завмерти, постійно оновлюється і оживає. Руїна українського громадського і політичного життя доведена до стану, коли націоналістичні й націонал-демократичні партії та організації опинилися на маргінесі державного, громадського і політичного життя. Їхньої не лише конструктивної, але й будь-якої присутності в українському державному будівництві та в українській політиці майже не відчувається. Це є наслідок духу руїни і постійних міжусобиць.

У новітній історії ми є свідками циклічності наших міжусобиць і розколів, що їх дуже вмילו використовують зовнішні сили, долучаючись до цих руїнівних процесів.

У нашій найновішій історії ця циклічність виглядає так: убивство лідера — розкол організації, розкол організації — убивство лідера, спроба отруєння лідера — розкол коаліції.

У 1938 році більшовицький агент вбиває голову ОУН полковника Євгена Коновальця, а через два роки після його загибелі, замість консолідації і об'єднання всіх національно самостійницьких сил, наймогутніша політично-революційна сила у 1940 році розколюється на дві однойменні ворогуючі частини.

У 1998 році настає розкол найпотужнішої української політичної сили вже у незалежній Україні — Народного Руху України, а через рік підступно вбито голову НРУ Вячеслава Чорновола.

У 2004 році відбулась невдала спроба отруїти голову найпотужнішої у той час української політичної сили «Наша Україна» Віктора Ющенка, незаперечного лідера української Помаранчевої революції. Вперше після багатьох століть національно-демократичні сили здобули перемогу, виграли вибори, обрали українського Президента, взяли владу у свої руки — і до року (так, до ОДНОГО РОКУ!) всі здобутки Помаранчевої революції вони, самі ж переможці Помаранчевої революції, зруйнували.

Вони — це той наш історичний дух руїни, дух, про який так блискуче писав кілька десятиліть тому Олег Ольжич. У носіїв того духу руїни — жодного почуття відповідальності перед своїм народом і одне перед одним. Зі своєї діяльності, зі своїх відносин вони викинули поняття компромісу, домовленості, поступок заради вищої мети.

Погляньмо з перспективи часу, чим сьогодні в Україні є розколена ОУН, розколений і зруйнований після Вячеслава Чорновола Народний Рух України, помаранчева коаліція після переможної Помаранчевої революції?

Стаття Олега Ольжича «Дух руїни» і стаття Івана Дзюби «Українські усобиці як феномен світової історії» з'являються у нашому видавництві окремою брошурою

у 100-річчя від дня народження Ольжича, у дуже важливий для майбутнього України час. Наше бажання — щоб усі відповідальні особи, причетні до державного, громадського і політичного життя, ознайомилися з цими творами, переглянули своє недавнє минуле, задумалися над ним і зробили з прочитаного й зі своєї діяльності мудрі, логічні та раціональні висновки.

Сподіваємося, що і молоді читачі, майбутні громадські, політичні й державні діячі, познайомляться з українським трагічним минулим, щоб не нарікали на давнє минуле і на минуле дворічної давності, щоб знали, що головною причиною наших історичних нещасть і бездержавності є дух руїни, історичні міжусобиці. Молодь, яка прийде до влади за один, два чи десять років, не повинна повторювати нашого трагічного минулого. Ця молодь має бути іншою, має переконати себе, що ті, хто прийде після неї, не знатиме, що таке в Україні ХХІ століття дух руїни. Хочемо вірити, що його у нас більше не буде.

Запам'ятаймо слова Олега Ольжича, які він написав кілька десятиліть тому:

«Вся історія України — це боротьба двох сил: конструктивної, що скупчує українську потугу, і руїної, що розпорошує її у взаємному самопожиранні та несе розбиття і розклад, а вслід за цим завжди йшло панування чужинців над Україною.

У цій вічній боротьбі творчого будуючого духа зі стихією степу й руїни віримо твердо, що творчий дух переможе хаос і розклад, звідки б цей не походив і як не проявлявся. Бо інакше не було б смислу в нашому житті і змаганні».

ДУХ РУЇНИ

По сторінках історії

Українська історія багата на великі й героїчні моменти, але досить в ній і темних та болючих сторінок, що їх воліли б ми часто вирвати і не мати в цій великій книзі, з якої народ має вчитися славних і добрих діл. Та зріла мужня суспільність не сміє боятися глянути правді в лице, зокрема в хвилині, коли дійсність вимагає, щоб її бачити тверезо, а не через рожеві окуляри ідилії.

***

Дух руїни, дух степу покутує в психічному укладі нашого народу від княжої доби, почерез гетьманщину й визвольні змагання 1917–20 років аж по сьогоднішній день.

Це той дух, який дав нам в історії Тетерю, Брюховецького, Сірка, Пушкаря, які бунтувалися проти власних гетьманів і змовлялись із сусідами то з півночі, то з заходу, виступали з ними проти власного народу й гетьманів та видавали їх ворогам на палі або й самі їх убивали. Це є ті Махни, Григорієви та інші отамани, які не хотіли підпорядкуватися власному урядові. Це ті всі, які не признавали і не признають нікого поза собою і над собою, які самі собі панамі були, «герць для герцю» виправляли і завжди знаходили опікунів, протекторів, покровителів, яких кликали на поміч, і яку ті радо давали, бо це було в їхньому інтересі.

Міжусобиці й бунти бували й у інших народів. Але інші народи успівали оформитися в держави й виховати, деколи жорстокими способами, своїх громадян на здисциплінованих і карних членів національної і державної спільноти.

Ми, українці, не успіли цього зробити, бо нам перешкодили в цьому орди з півночі та зі сходу, які нападали

на нашу державу, а згодом сусіди, які наш знесилений нарід поконали, розбивши нашу державу і попровадивши у відношенні до нашого народу політику внутрішнього порізнення, відомого під назвою «діли й пануй» або «пусть русіна на русіна».

З тягарем духу степу і руїни ми опинилися в епосі 1917–20 рр. Цей дух степу і руїни покутує в нас по сьогоднішній день. Упродовж майже цілої історії не мали ми можливості того духа бунту і руїни усунути при помочі фізичної сили чи державних законів, як це було в інших народів. У нас цього духу руїни можна було усунути лише моральною силою, солідарною, моральною поставою громадянства взагалі, а провідних, відповідальних за долю українського народу одиниць зокрема. Одначе так не сталося. У нашому суспільстві велася жорстока боротьба всіх проти всіх. У нас, коли появилася якийсь авторитет — а фактично завдаток на авторитета, — його негайно стягали на долину і тут мотлошили усіма способами і засобами, щоб тільки він не став, не дай Бог, авторитетом для ширших мас громадянства.

У політичному житті повставали щораз нові партії, групи, фронти і т. п. Наше політичне життя за останнє десятиріччя можна порівняти з робітничою майстернею, в якій учні навчалися на челядників, а згодом, опанувавши ремесло, «визволялись», покидали «майстра» і відкривали власну «майстерню» або просто викидали «майстра» і самі приміщувались у його «майстерні».

Дві речі (руїна й бунт) йшли завжди у парі й приходили гейби на замовлення в найкритичніший для народу момент, обертаючи в нінащо всі його надбання, створюючи для ворогів українського народу вимріяну нагоду поглибити внутрішній його розклад, використавши його для своїх ворожих цілей.

* * *

Зусиллям ряду здібних володарів українська держава X–XI ст. досягла потуги і розмірів, що їм рівних не було тоді в Європі. Простягаючись від Фінської за-

токи по Чорне море і від Вепру та Вислоку по Тьмуторкань і Волгу, творила вона наймогутнішу імперію своїх часів та загрожувала існуванню самої столиці тодішнього культурного світу — Візантії.

Ріст і сила цієї Держави спиралася на єдиності централізованої князівської влади в Києві, що її тверда рука не знала оглядів супроти непокірних.

Вершка свогою осягла вона за панування Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Але вже по них настає період невгавних бунтів проти Великого князя, усобиць і поступового розпаду сили Української Держави.

По смерті Ярослава (1054) Київським князем став Ізяслав, найстарший його син. Проти нього зворохобилися київляни й проголосили князем Полоцького князя Всеслава Брячиславича (1068). Ізяслав привів собі на поміч поляків, але ця поміч відвернула ще більше від нього населення та навіть молодших братів. Брати не хотіли його слухати: Всеволод Переяславський і Святослав Чернігівський вигнали його, і князем зробився Святослав (1073). Війни між братами з участю Польщі точилися потім ще дуже довго, щораз більше підриваючи становище Києва у Східній Європі.

За Всеволода Ярославича (1076–1093) знову ж його непогамовані небожі-ізгої Олег Святославич та Борис Вячеславич без угаву билися між собою, накликаючи на Україну половців. Ізгоїв було аж три роди: Роман, Олег, Давид та Ярослав Святославичі, два Ігоревичі (Давид з братом) та Рюрик, Володар і Василько Ростиславичі.

На нараді у Любечі під Києвом 1097 р. ухвалено нарешті по довгих зусиллях святочно мир між князями. Але зараз по цьому Давид Волинський полонив і осліпив Василька Тербовельського. Володар, його брат, кинувся на Давида війною. Почалася нова загальна боротьба князів — Святополка проти Давида, потім Володаря і Василька.

По смерті Мстислава Володимировича (1132 р.), що запанував був у Києві, вибухла чвара за великокнязівський стіл між його родом та іншими Мономаховичами і Святославичами. До влади прийшов Ярополк,

але проти нього збунтувалися брати, і руїнна війна тривала аж до 1139 р., коли він помер.

Київський стіл займає Ярополків брат Вячеслав, однак Всеволод Ольгович Чернігівський зчиняє заколот проти нього і виганяє його з Києва. Ольговичі та Давидовичі сваряться знову і воюють між собою. Повага Великого князя упадає дедалі, то більше.

По його смерті Київський престол займає Ігор, та збунтовані кияни кличуть Ізяслава Мстиславича Переяславського (1146–1154), що з чорними клобуками, одним зі степових кочових племен, атакує Київ і бере його, щоб потім увесь час воюватися з Ольговичами. Він не допустив до Київського престолу свого третього дядька Юрія Долгорукого Суздальського, що знайшов собі союзника Володимира Галицького. Ізяслав II визвав на поміч угорського короля Гейзу II, чеського короля Володислава II та польського Болеслава Кучерявого, що тільки й чекали на це. Щойно після смерті Ізяслава II потішився Юрій Суздальський Київським престолом у 1155–56 рр. Після його смерті знову настали війни за Київ; вони тяглися довго і вкрай виснажили силу Київського князівства і силу України.

Тривало це аж до зруйнування Києва сином Юрія Долгорукого Андрієм Боголюбським 1169 р., коли-то замкнувся цілий уступ української історії, що їй на ім'я — Київська Держава.

З занепадом Києва як центру імперії осередок державного життя України пересувається на захід, де одно з удільних князівств — Галицько-Волинське — видає кілька постатей, що зуміли бодай на час здолати прокляття українського хаосу.

Тяжкий і часто прикрий був шлях до цієї перемоги Галицько-Волинської Держави. Володимирко Галицький відмовив був послуху Києву, і 1144 р. прийшла карна експедиція; Володимирко мусив скоритися та заплатити Київському Великому князю Всеволодові кару. Це обурило знову ж «ощадних» галицьких бояр, і вони покликали до себе Івана Ростиславича Берладника. Володимирко

мусив облягати власний Галич і жорстоко карати бояр. По смерті в Києві Всеволода виступає Володимирко проти його наступника Ізяслава на спілку з Долгоруким, але їх обох розгромлюють, і він присягає Києву на вірність... Цю присягу Володимирко знову ламає, і літопис говорить про Божу кару — наглу смерть, що прийшла після глумливих його слів: «От мені маленький хрестик!».

Ярослав Осьмомисл (1153–1187) спершу мусив продовжувати війну проти Ізяслава II, що справив різню галичан під Теревовлею (1154). Але по його смерті погодився з його братом Ростиславом I Мстиславичем Смоленським і сином Мстиславом II Ізяславичем Київсько-Волинським. Всі вони ходили разом походом на Київ, де засів Чернігівський князь Ізяслав III Давидович (1158). Його прогнано, і в Києві засів Ростислав I Мстиславич. А тим часом власні бояри, лихі на впливи при дворі роду коханки князя Насті Чагарової, хапають свого володаря, палять його коханку, вбивають її рідню і диктують князеві навіть особисте життя.

Ярославів син Володимир знову має клопіт з боярами, що встрявають в його приватні справи. Князь тікає перед власними підданими до Угорщини, а у висліді спритні угри садовлять в Галичині королевича Андрія... З поміччю поляків Володимир, проте, приходять до влади і засідає на престолі. Втягнення у внутрішні українські справи чужинців, що мали помагати здушувати внутрішні бунти, фатально відбилося на Галицько-Волинській Державі.

Щойно князь Роман спромагається здолати і зовнішніх ворогів, і внутрішній хаос та звернути сили назовні. Він творить найславнішу сторінку цього Галицько-Волинського періоду української історії, провадячи успішні війни проти поляків і Литви та запускаючись глибоко в їх територію.

По смерті могутнього Романа почалася, однак, 40-літня колотнеча за Галицький стіл між Рюриком Київським, Ольговичами Чернігівськими, Ігоревичами Сіверськими, галицькими боярами, Лешком Польським та Андрієм Угорським.

Найбільше приходили до слова звичайно обидва останні; Ігоровичів, що захопили були головні осередки, угри та ляхи 1211 р. прогнали, а бояри повісили двох з них, Романа і Святослава, настановляючи князем чоловіка з-поміж себе — Володислава Кормильчича. Все скінчилося, як і можна було чекати, пануванням у Галичині угорського воеводи Бенедикта, що правив від імені п'ятилітнього Коломана, «князя Галицького», зарученого з дволітньою Соломією Лешківною...

Вже син Романа Галицького не мав стільки щастя, що батько, хоч і був це ще час слави і сили Галицько-Волинської Держави. Данило Романович (1228–1264) п'ятнадцять літ воював з Ростиславом Чернігівським, уграми та власними боярами, що роздавали навіть городи своїм товаришам. Остаточо переборює він ці труднощі і твердою ногою стає на заході і півночі, але зі сходу суне нова навала — татари.

Зруйнована бунтами і усобицями, розбита на поодинокі князівства, Україна вже не може поставити їй міцного опору. Безсила спинити її мала Держава Галицько-Волинська. Азія відтепер заливає українські степи і пустошить щораз більше українську територію. Українська сила вже не може підвестись. Народи, що виростили за плечима України — Литва і Польща, — підводять голову і накладають руку на українські землі.

Так кінчиться перший великий розділ української історії — Княжа Україна, велика імперія, що змарнувала свою силу у дрібних крамолах та бунтах проти власної центральної влади, потуги, що спалилася в боротьбі сама з собою.

***

Мусило пройти аж два століття чужинецького панування, аж поки в українських степах постала сила — козацтво, що перебало на себе тягар боротьби за українську волю.

Тяжке було це завдання, і непевні перші кроки боротьби. І вже від початку супроводило їх прокляття, безголов'я, бунти і зради.

Це ж під Лубнами, на Солониці, 1596 р. наливайківці в облозі вбили гетьмана Лободу, настановили Кремпського, щоб незабаром видати полякам скарб, корогви, гармати, сурми і самого Наливайка та всіх інших проводирів...

Треба аж такої велетенської появи, як Хмельницький, щоб загнuzдати український хаос і звернути буйну силу козацтва на зовнішнього ворога. Кричав гетьман на своїх полковників, бив їх, траплялося, булавою по головах, а котра заслужила, то й стинав, але твердою рукою досягнув-таки того, що українському народові вернулася його давня потуга. Великі плани розбору Польщі, прилучення Західних Українських Земель, Білорусі і Литви та союз з Швецією проти Москви плекав грізний гетьман. Але смерть не хотіла цього...

Нездалий був, обраний у сентиментальному пориві, Юрась Хмельниченко. Помилку направлено, його місце зняв передбачений Хмельницьким Іван Виговський. Подивляла старшина політичний сприт нововибраного гетьмана, але полковникам не подобався надто розумний володар з їх власного середовища, що знав їх кожного зблизка. Найгірші речі вигадувано про колишнього генерального писаря і свідка всіх державних таємниць покійного гетьмана.

Волелюбна радикальна чернь кричала за рівноправність, освічена меншість, що хотіла забезпечити краю права і вольності, вимагала порядку і дисципліни. Простий народ все ще бажав би бачити женоподібного Юрася, а запорожці не могли забути, що Виговський «не дав їм артилерії», яку «мали городові козаки», і що заборонив морські походи, які провокували сусідів.

Почалися доноси до Москви, що гетьман, мовляв, поновив тайний союз з Ракоцієм та шведами, з Воеводою Молдавським і татарами, що зраджує царя, кривдить цареві вірних запорожців і чернь. У доносах прохано, щоб цар зарядив повний вибір гетьмана і прислав своїх воеводів в українські міста.

Царська Москва цього тільки й бажала і радо взяла на себе роль миротворця, посилаючи листи і посольства,

щоб «противники» «мирилися», але нічого не робила, чекаючи, щоб вони міцніше стялися.

На чолі опозиції став 1657 р. Мартин Пушкар, полковник полтавський, раптовий претендент на гетьманську булаву. Він мав з Виговським особисті прикrostі. Гетьман вислав був до його полку карну експедицію Богуна, наказав йому звернути пограбований татарський полон, прислав з окремими повноваженнями до полку Юрія Немирича.

Пушкар посилав доноси, що «Гетьман зраджує царя і лучиться з ордою і ляхами, щоб воювати українські городи». З'єднавши собі інтригами та агітацією Довгала, Іскру та Донця з миргородським полком, поширює він між народом чутки про гетьманську співпрацю з татарвою. Москва ж шле своїх послів «лагодити суперечності», а в дійсності їх підсичувати.

Довідавшись про все, гетьман, що леліє вже в душі Конотоп, арештує московських послів і рушає на бунтівників. 18 травня 1658 р. над Полуозером під Полтавою вперше розбито ребелянтів, Пушкар з Барабашем, замкнувшись у місті, просили «помилування», в дійсності ж, щоб проволікти справу і діждатися помочі з Москви.

Виговський погодився і зажадав, щоб Пушкар зложив у його таборі заяву покори. Цей натомість напав уночі на гетьманський табір. Виговський тоді, затягнувши ще татар, розгромив наголову Пушкаря, кладучи в бою трупом його разом з 15 тисячами прихильників. Барабаш утік до Москви. Люди кидали киї і корилися гетьманові.

Після Гадяцької умови піднялися проти гетьмана Максим Филімонів, ніжинський протопоп, прихильник Москви, Василь Золотаренко, що мріяв сам про гетьманську булаву, і Тиміш Цецюра, який і собі був не від того. До них залучився запорозький кошовий Сірко і видвигнув на гетьманство знову Юрася Хмельниченка. На козацькій раді у Германівці спільними силами всіх ребелянтів скинуто Виговського з гетьманства.

Прийшов період боротьби за Україну між москалями і ляхами, в якій обидві сторони послуговувалися своїми «гетьманами», що з них найтипівішим був Тетері.

Начальник польського війська Маховський став проковувати Виговського, який, уступивши з гетьманства, мав уряд Київського Воеводи, до бунту проти Тетері і повнення свого гетьманства. А водночас доносив королеві, що провідником розрухів на Правобережжі є власне Виговський. Тетерю ж він запевняв, що тільки завдяки йому він ще сидить на гетьманстві, бо Виговський його найбільший ворог і хоче його скинути.

Нарешті Маховський запросив Виговського, що не йшов на його підбрування, на військову раду. Зі здивуванням застав Виговський там Тетерю. Замість ради Маховський зложив військовий суд, і Виговського на підставі фальшивих зізнань людей, що їх постинали перед його приїздом, засуджено на смерть за те, що, мовляв, підбивав козаків до підданства Москві. А приятель Маховського Чарнецький дістав по Виговському Київське Воеводство...

Так скінчила своє життя одна з найвизначніших постатей України XVII століття, якої не зуміли оцінити сучасники.

Сила козацька ослабла від цієї боротьби, «містечко воює з містечком», — писали очевидці. Але попереду були ще гірші часи.

По Чуднівській умові і затвердженні польським королем на Чорній Раді Юрася Хмельниченка вдруге на гетьманстві переяславський полковник Яким Сомко та ніжинський Іван Золотаренко почали домагатися гетьманського уряду для себе. Це вони скликали у Переяславі раду, щоб відірвати Лівобережну Україну від Москви.

По обранні Сомка наказним гетьманом Золотаренко починає інтригувати проти нього перед московським воеводою Ромодановським та пише доноси до царя. Сомко з москалями тим часом криваво воює проти Юрася, що йому помагають ляхи. Розбитий Юрій Хмельниченко зрікається 1662 р. гетьманства на користь Павла Тетері, рівно ж польського ставленика.

Так поділилася Україна на дві частини: лівий і правий берег. Тим часом полковник паволоцький Іван Попович

підняв повстання проти Тетері, підтримуваний Сомком. Його подолано і скарано смертю. В кривавих різнях мусив Тетеря нарешті відмовитись від гетьманства і передати його Ханенкові, що, як і він, орієнтувався на Польщу.

В цей час на Лівобережжі колишній джура Богдана Хмельницького Іван Брюховецький вирішив доп'яти собі гетьманського уряду. З ватагою запорожців здобув він ласку у московського воєводи Ромодановського, і на Чорній Раді у Ніжині 17 червня 1663 р. «вибрано» цього Брюховецького. Він смертю скарав Сомка і Золотаренка, а їх прихильників послав у Москву.

Увесь час воював Брюховецький з Юрасем та Тетерею. Оженився для певності з московкою, дочкою боярина князя Долгорукова і, підлещуючись, запросив московських воєвод з гарнізонами до українських міст, зв'язуючи силу української влади.

В тому ж часі домагався гетьманства ведмедівський полковник Опара, вже зовсім гротескова фігура, та заходжувався коло татарської помочі.

Серед оргії отаманії і себелюбства підноситься над часом Руїни одна постать: палкого патріота і борця Петра Дорошенка (1665–1674). Він ставить своїм завданням усамостійнити й об'єднати розтерзану гетьманськими чварами і бунтами Україну, щоб, як казав, «било єдино стадо і єдин пастир».

Але січові отамани Суховій і Ханенко піднімаються по черзі проти нього. Московський же воєвода Ромодановський збирає у Глухові раду, де в березні 1669 р. обрано і стверджено гетьманом Лівобережної України Дем'яна Многогрішного, що його був настановив там наказним гетьманом Дорошенко. Зломавши вірність йому, Многогрішний присягнув Москві, і почалася дволітня війна його проти Дорошенка. Суховія ж підперли запорожці, і він з помічниками-татарами пішов під Чигирин, де, однак, Дорошенко розгромив його наголову.

Весною 1669 р. Суховій знов прийшов з новими татарами і полтавським, миргородським, лубенським, прилуцьким і переяславським полками облягати Дорошенка

під Каневом. Кампанія скінчилася нічим. Тоді проголошено знову гетьманом нового самозванця — Михайла Ханенка, уманського полковника. Він змагався проти Дорошенка вже за допомогою поляків дальших два роки.

5 березня 1674 р. у Переяславі дав себе окричати гетьманом дальший ребелянт Іван Самойлович і теж почав війну проти Дорошенка, але з московською поміччю...

Один повстанець проти гетьмана — Многогрішний — скоро скінчив сумно, як кінчають бунтівники. Власні генеральні старшини схопили його вночі з московськими стрільцями і закутого відставили до Москви для заслання на Сибір. Інші ребелянти продовжували своє діло руїни.

1678 р. — знову появляється Юрій Хмельниченко, що встиг скинути рясу і проголосити себе втретє гетьманом під дивовижним ім'ям «Гедеон-Георгій-Венжин Хмельницький, князь сарматський, гетьман запорожський». Знову почалася боротьба, але Юрася було забагато самим туркам, що його висунули. Голосного гетьмана засуджено на смерть, за те, що... наказав здерти шкуру з живої жидівки, і його місце турецького ставленика зайняв молдавський господар Дука. Так смутно скінчив чоловік, що носив прізвище найбільшого українця середньої доби нашої історії.

Та XVII століття видало з себе ще одну небуденну постать, що стала на важку прю з українським бунтом і ворожим наступом. Був це — Іван Мазепа, зручний політик, обережний тактик і великий патріот. Він приборкує сувро прояви українського хаосу, що загрожують країні зсередини та уможливають втискатися туди ворогові.

Ще Петро Іваненко, або Петрик, військовий канцелярист, проголошений гетьманом запорожцями, три роки заколюче з хановою поміччю спокій, аж поки якийсь козак Вечірка не забиває його. Веремія гетьманських претендентів стихає. Натомість підноситься метелиця доносів до Москви, що мають пошкодити Іванові Мазепі.

Гетьман готує спілку зі шведським королем і самостійність України, а тим часом з найближчого його оточення поспішають до ворога зі скаргами і доносами на нього.

Вершок цього становить справа Кочубея. Він, Генеральний Суддя Козацької держави, вирядив до Москви ченця Никанора з доносом на Мазепу, щоб самому добитися гетьманства. Потім посилає він ще Яценком — другий, а далі — третій донос.

Гетьман твердою рукою скарав зрадників і пішов до своєї мети, щоб бодай створити Україні гідний заповіт. Ці скрижалі української самостійницької традиції закопано під Полтавою, де проти нього бився під рукою москалів другий український патріот, але бунтар — полковник Палій...

Сила козацької України розгубилася у змовах та «приватах» честолюбців-претендентів на гетьманів і бунтівничій стихії черні. Цієї сили ніщо не могло врятувати. Скористалися з цього сусіди.

Ішли два довгі століття смерті, темряви, сну, що в ньому народ, затрачуючи навіть свою історичну пам'ять, набирив сил до майбутнього пробудження і чину.

По яких двох віках небуття прокинулася українська нація у громах світової війни й революції 1917 року.

Все свідоме в українстві кинулось організувати національне життя та українську владу. Найвищим органом України стала Центральна Рада.

Микола Міхновський зі своїми однодумцями береться будувати українську збройну силу — основу кожної держави. Проводиться українізація армії. Півтора мільйона українців у російському війську на німецько-австрійському та турецькому фронтах проголошують на військових з'їздах у Києві, що стоять до диспозиції української влади, готові на боротьбу і смерть за Українську Державу.

Але запаморочені доктринери не розуміють ваги армії, збудованої на послугові й дисципліні. Їм важливіші ідеологічні суперечки; по партійних локалях та на засіданнях Центральної Ради радяться про дрібниці внутрішньої політики... А ворожа пропаганда тим часом не спить, і більшовицька армія посувається під Київ. Українське військо розкладається. Нарешті приходять хвилини, коли з-за Дніпра починають бити гармати Муравйова.

В рішучу хвилину, коли все мало стати на оборону столиці, ряд українських полків, збаламучених ворожою пропагандою, відмовив послуку українській владі і або «проголосив нейтралітет», або збунтувався проти Центральної Ради. Українську столицю боронила дрібна жменька сил — гайдамаки Петлюри, студентський курінь під Крутами та Галицько-Буковинський курінь Коновальця—Мельника, що був сформований з недавніх полонених.

Розклад ішов невпинно. Вся мільйонна маса здеморалізованого війська з фронту посунула додому, несучи заразу бунту й анархії в містечка й села. В жорстоких боях з наїзником кривавилися невеликі вірні своїй владі військові частини та «Вільне Козацтво» — народна самоохорона зі статочних господарів та романтичної молоді.

Українська влада, заключивши Берестейський договір, ще раз запанувала в Києві, але це був вже інший час. Здеморалізоване дезертирами українське село лежало, як бездонне трясовиння, на ньому не можна було вже спертися. Вирішну й єдину силу становили збройні сили союзника.

З цього скористала група монархістів з генералом Скоропадським на чолі, що скинула Українську Центральну Раду. Останні українські частини — Січові Стрільці — були роззброєні. Про Україну рішали біломосковські старшини, що підготовляли відновлення «єдиної неделимої Росії» і закінчили своє панування гетьманським проголошенням федерації України з Москвою.

Виступ Січових Стрільців Коновальця—Мельника в Білій Церкві та їх похід з Симоном Петлюрою під прапорами Національного Союзу на Київ, де вони розбивають московські офіцерські дружини, вернув Україні її столицю. Але занархізована селянська маса вже не є матеріалом для війська. Повстанці розходяться назад по хатах, кожен пильнує свого кутка і свого поля...

Влада Директорії слаба, бо українська армія нечисленна. Ворог з-за Дніпра наступає, з заходу йдуть поляки, на Буковину наскочили румуни. А тим часом в кожній українській партії свій заколот, своє

«повстання». Партії діляться на фракції, фракції на групи; час губиться на безплідних дискусіях, інтригах та змовах. Ліві соціалісти-революціонери, т. зв. боротьбисти, та ліві соціал-демократи — дарма, що їх партії були в уряді, — йдуть на співпрацю з Москвою. Бунт і хаос заливають українське політичне життя.

Українська армія в героїчних боях на Правобережжі творить ще славу епопею Походу З'єднаних Армій на Київ, яка виявляє, чого можуть доклати українці збірним, керованим одною волею зусиллям. Але все це вже намарне. Кожне українське село — це Дрогобицька республіка або Рашківська волость, що завдає в спину удар своєму війську; кожен український дядько, вишколений вояк або підстаршина — це агітатор, бунтівник і повстанець проти своєї влади.

Ба й самі військові частини були заражені цим духом руїни. Закінчення правильної військової боротьби 1919 р. становить символічно бунт отамана Божка з його «Запорізькою Січчю», включно з захопленням державної скарбниці... Божко в свою чергу, як годиться бунтівникові, загинув з руки другого такого ж — отамана Волоха, що вже просто перейшов до більшовиків.

Ще рік змагаються українські частини проти москалів, спираючись вже на Польщу, що готує зраду... Ще ходять по Україні окремі загони месників, але час її вже втрачений. Сила українська розпорошилася в бунтах і анархії. Україна ставить собі нерукотворний пам'ятник — могилою під Базаром.

***

Знайшлися люди, що в час занепаду та розвалу української сили зберегли гострість зору й історичної перспективи та зробили потрібні висновки. Під стріли останніх українських гармат Євген Коновалець і Андрій Мельник планують новий етап української боротьби у змінених умовах. Січові старшини з наказу Стрілецької Ради розходяться на схід і захід творити українське підпілля

і не дати перерватися традиції визвольної боротьби. Росте нова, невидима українська збройна і політична сила.

Скріплення сили УВО і зріст Організації не дають спокою тим, що їх дух є руїна. В 1925 р. постає так зв. ЗУНРО — Західно-Українська Народна Революційна Організація, що визнає президента Петрушевича і стає... передовиком більшовизму на ЗУЗ. Творці її хоч посідали великі можливості, зокрема розбудовані зв'язки за кордоном, довго не гриміли у світі. Скоро розвалилася вона у взаємній гризні та в безплідній балаканині.

Тим часом УВО, керована досвідченими провідниками, повела енергійну та систематичну акцію низкою відважних революційних чинів в літах 1924–1926, приковує до Організації думки й почуття всього живого в українстві. УВО, зростаючи чисельно й морально, скоро дозрівала до свого перетворення у всесторонньо-політичну організацію — ОУН.

Рух, аналізуючи нашу історію, а зокрема, причини поразки в останній визвольній війні, свідомо кладе в свою основу ідеї й принципи, що мали творити зовсім нову духову дійсність і бути запорукою успіху в боротьбі нації за свою мету.

Партикуляризмові та загумінковості тодішнього українського громадянства протиставляє він свою всеукраїнськість, доривочним та кволим спробам протиставляє тезу про тяглість Національної Революції, демократичній чорній раді української політики — ідею вождівського монархізму та провідницький принцип, а хаосові й анархії загалу — тверду вояцьку карність свого членства, готового іти без надуми на смерть на кожний наказ Вождя й Організації.

***

Вся історія України — це боротьба двох сил: конструктивної, що скупчує українську потугу, щоб звернути її назовні, і руїної, що розпорошує її у взаємному

самопожирання та несе розбиття і розклад. А вслід за цим завжди йшло панування чужинців над Україною.

У цій вічній боротьбі творчого будуючого духу зі стихією степу й руїни віримо твердо, що творчий дух переможе хаос і розклад, звідки б цей не походив й як не проявлявся. Бо інакше не було б смислу в нашому житті і змаганні.

1940–1941

«Дух руїни. По сторінках історії». Прага, 1940;
журнал «Україна», 1947. Скорочено.

УКРАЇНСЬКІ УСОБИЦІ ЯК ФЕНОМЕН СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

...І чом у нас відступників так много,
І чом для них відступство не страшне?

Іван Франко

Те, про що говорить Олег Ольжич, — самовбивчий український розбрат — болить нам, боліло поколінням наших предків і, здається, болітиме нашим нащадкам, бо поки що не видно твердої надії на глибоке одужання.

Прагнучи досягнути масштаби, чинники і механізми цього дивовижного явища, Олег Ольжич як добрий знавець історії простежує еволюцію українських усобиць від династичних заколотів княжої доби до виявів соціальної анархії та ідеологічної шизофренії ХХ століття.

Я не буду зупинятися на Ольжичевих оцінках окремих діячів та політичних рухів: тут у нього свій погляд, з яким можна в чомусь погоджуватися, в чомусь — ні. Набагато важливіше інше — як він бачить масштаби, імпульси й чинники цього, на диво тривалого, ніби непозбутнього феномена української історії, що його він називає «духом руїни», посилаючись на відому добу Руїни після смерті Богдана Хмельницького. (Пізніше Євген Маланюк писав про «демона руїни», а ще: «Дух руїни — це був старий, навіть древній дух цієї безверхої землі»¹).

Олег Ольжич схильний ототожнювати «дух руїни» з «духом степу». Справді, в українській історіографії та націології «руїну» не раз пов'язували зі «степом»: то в сенсі впливу на життя народу постійних небезпек і розрухів, що їх спричинювали кочовики, руйнуючи усталені форми суспільного побуту, то в сенсі «геопсихології»:

¹ Маланюк Є. Illustrissimus Dominus Mazepa. — Нью-Йорк, 1960. — С. 12–13.

впливу степу на українську ментальність, відзивну, мовляв, більше на індивідуалістичну розгульність, ніж на колективістську дисципліну. (Щодо геопсихології, то пізніше Іван Рибчин у брошурі «Геопсихічні реакції і вдача українця», виданій 1966 року в Мюнхені, ґрунтуючись на ідеях західноєвропейських етнологів і психологів, говорить про чотири відмінні між собою чинники впливу географічного простору на формування психіки української людності: «вплив низинно-степового довкілля»; «вплив смуги лісостепових височин»; «вплив смуги лісистих північних і північно-західних низовин»; «вплив гірського довкілля»). Певно, відчуваючи недостатність таких пояснень, Олег Ольжич вводить ще один, хоч і так само відомий, але, мабуть, важливіший вимір — сказати б, втрати історичного темпу.

«Міжусобиці й бунти бували й у інших народів, — слушно нагадує він. — Але інші народи успівали оформитися в держави й виховати, деколи жорстокими способами, своїх громадян на дисциплінованих і карних членів національної і державної спільноти. Ми, українці, не успіли цього зробити, бо нам перешкодили в цьому орди з півночі та зі сходу, які нападали на нашу державу, а згодом сусіди, які наш знесилений нарід поконали, розбивши нашу державу і попровадивши у відношенні до нашого народу політику внутрішнього порівнення...».

Чи достатньо цих двох підходів для з'ясування історичної дії «духу руїни» та долі його самого в уявній українській перспективі?

Тут, мабуть, не завадить бодай коротко зупинитися на тому, як обговорювано ці питання в українській політичній думці XIX, а надто XX століття (коли вони стали особливо болючими), та й раніше.

Очевидно, не можна ігнорувати соціальні чинники дезінтеграційних процесів у суспільстві. Українські історичні пісні й фольклор засвідчують антагонізм між біднотою та «дуками». Національне зрадництво (хоч політичний розбрат до нього не зводиться) незмінно пояснюється ганебним житейським зиском: «Ради панства великого, ради

лакомства нещасного». В поезії Тараса Шевченка національний зрадник виступає як страхітливий «перевертень» — цілком у душі народних уявлень. Але, крім міфологічної версії, маємо, сказати б, і демістифіковану, коли перевертень, утративши свою бісівську таємничість ніби згори призначеного нищителя України («Великий льох» та ін.), перетворюється на масовидного чиновника «з цинковими гудзиками» («Сон») і ладен клянчити у земляка: «Не поскупись полтинкою». А втім, цей комашино наплоджений перевертень цілком здатен і на більше: «З матері полатану сорочку знімати». Микола Костомаров у національному перекиньстві також бачить соціальний аспект. У «Двох руських народностях» він, високо оцінюючи моральні якості та побутову культуру українців, народу «глибоко демократичного», з інстинктом соціальної рівності, водночас говорить про те, що з нього, «рівного правами і станом», щоразу виходили «спанілі особи», які ставали ненависними масі. Та й «доля українського народу склалася так, що люде, котрі випиналися з маси, звичайно тратили й народність, перевертаючись — колись на Поляків, а тепер на Великорусів...»².

Принциповий противник ірраціональних і моралістичних підходів до національного питання, Михайло Драгоманов знаходить пояснення їхнім перипетіям у станових і майнових відносинах (почасти і в релігійних). Розповівши у популярній праці «Про українських козаків, татар та турків» про героїчну боротьбу козацтва проти панського визиску та релігійних утисків, за те, «щоб наш чоловік у своїй землі і хату будував, і поле орав та засівав, і дітей годував, не опасуючись чужого ворога», він жалкує, що «не сталося так, щоб зовсім добре було жити нашим людям у своїй землі», а не сталося «через безладдя та недостачу науки і розуму»³. А конкретніше

² Цит. за: Костомаров Микола. Дві руські народности / Пер. Олександр Кониський; передне слово Дмитра Дорошенка. — Київ-Ляйпціг: Українська накладня. [Б/р.] — С. 104.

³ Драгоманов Михайло. Вибране. — Київ, 1991. — С. 176.

йшлося про майнові суперечності між «старинною шляхтою», козаками «лейстровими» та «нелейстровими» й селянами — в історичному контексті наступу польської шляхти. «Старинна шляхта не хотіла рівнятися з лейстровими козаками, а лейстрові козаки не хотіли перестати бути козаками. До того тоді багато вже панів позабирало від короля подарком землі і повертали селян у кріпаки. Понавозили з собою жидів, а жида позаорендували річки, перевози, шинки, церкви та брали за все мито-промито. Селяни цього не хотіли і приставали до козаків, а козаки бунтувалися проти шляхти та короля, а православні духовні та деякі православні пани просили козаків, щоб допомогли боронити віру проти уніатів та католиків, що однімали церкви, не давали настановляти попів і всяку шкоду православним чинили». Отож, «з цього всього піднялась різанина та безладдя по всій нашій землі, і коїлось усе це більш як шістьдесят років». Тільки за «гетьмана козацького Богдана Хмельницького» Україна на час визволилася від ворогів, але по його смерті «з'явилися сварки та недовір у козачих полковників поміж собою, значними козаками і простими, поміж козаками та міщанами і селянами». І «бувало часами у козаків по два, по три гетьмани, та кожний писав один на одного *доноси* та *ябеди* в Москву, а часами і в Москву, і в Варшаву заразом, і цареві з боярами, і королеві з панами»⁴.

Політичну неоднотайність українців Михайло Драгоманов бачив не лише в минулому — він був її свідком і в нову добу історії; як публіцист і полеміст був сам до неї причетний, хоч і прагнув запропонувати шлях, який би поєднав зусилля земляків. Цей шлях він бачив у боротьбі за політичну свободу в Російській імперії — з тим, щоб використати її спершу для здобуття автономії, а потім і державності (всупереч поширеному уявленню про Драгоманова як принципового федераліста, він ніколи не відмовлявся від перспективи — бодай далекої — цілковитої політичної незалежності України). При цьому, зокре-

⁴ Драгоманов Михайло. Вибране. — Київ, 1991. — С. 198.

ма, наголошував: «Українство національне неперемінно мусить боротися з централістичними привичками не тільки великорусів, а ще, може, більше повеликорусених українців, а також з несвідомістю й рутиною самих українських мас»⁵.

До з'ясування позиції Драгоманова в політичних суперечках того часу звертався молодий дослідник Юліян Охримович, який, учителюючи на Миколаївщині, став жертвою чекістів восени 1921 року — на 29-му році життя. У праці «Розвиток української національно-політичної думки (від початку ХІХ століття до Михайла Драгоманова)» він, зокрема, докладно зупиняється на ставленні Драгоманова до загальноросійського революційного народництва і на стосунках з окремими його діячами. Стефанович, Лизогуб, Дебогорій-Мокрієвич, Кибальчич, Желябов — найяскравіші провідники революційного народництва — були українського роду, деякі з них, як-от Желябов, мали виразні українські симпатії, проте навіть не спробували створити окремий рух або ставити вимоги визволення України й загинули хоч і героїчно, але безплідно для України. Більше того, вважає Драгоманов, їхня боротьба і смерть пішли «в користь підновлених теорій бюрократизму та обмосковлення, свого роду Катковщини, в блянківському чи марксівському плащі». Характерно, що самі революційні народники до певної міри відчували свій «гріх» перед Україною. В усякому разі, можна це сказати про Желябова, який у листі до Драгоманова наприкінці 70-х років жалкує, що не вдалося створити окремої соціалістичної організації, яка працювала б на користь «рідної України», вимагала б її визволення, — але частину вини за це покладає і на самих українців: «Де наші Фенії? Де наш Парнель?» (борці за незалежність Ірландії). Власне, сам Драгоманов писав про це ще виразніше: «Належить признати, що вина того промовчання (оминання українських національних вимог. — І. Д.) й майже безплідної погибелі стількох синів

⁵ Там само. — С. 547.

України падає в значній мірі на слабості й помилки представників українського народництва», на «атрофію політично-соціальних змагань у так названих «українофілів», які, на думку Драгоманова, відступили від поглядів кирило-мефодіївців і Шевченка, «виключили політичне українство», «зійшли знову на манівці безполітичності» й тим самим «принесли нам другий розлам української інтелігенції, аналогічний до розламу 20–30-х років»⁶.

Михайло Драгоманов прагнув вивести українство на терени «правдивої світової людськості», однак гостро виступав проти «фальшивих всесвітників», які заперечують національності й мови, але... тільки чужі, не свої — свої ж хотіли б нав'язати всьому світові. Такими були, наприклад, ті німці, які радили чехам задовольнятися німецькою мовою. А в праці «Историческая Польша и великорусская демократия» він показував, що противники українства, які послуговуються всесвітністю, — зовсім не космополіти, а «московські національники».

Багато які погляди Михайла Драгоманова, насамперед його заперечення безґрунтовної патріотичної риторики, намагання поставити українську справу на ґрунт європейської науки, викликали неприйняття сучасників і пізнішого («вісниківського») покоління. Він і сам був незмирливим публіцистом, часом доктринером, даючи поштовх тим «розламам» серед української інтелігенції, проти яких виступав.

Однак разом з тим він подавав і приклад широкого, всебічного підходу до з'ясування складних проблем, приклад толерантної полеміки з людьми, поглядів яких міг не поділяти в чомусь конкретному, але в широті української постави яких не сумнівався. Такими були, скажімо, його голосні свого часу «Листи на Наддніпрянську Україну» — відповідь на «Листи з Наддніпрянської України» д. Вартового (Бориса Грінченка). Вперто і дошкульно полемізуючи з Грінченком, він водночас шукає точок

⁶ Див.: Охримович Юліян. Розвиток української національно-політичної думки... — Львів-Київ, 1922. — С. 85–87.

порозуміння з ним. Заперечуючи Грінченків поділ української інтелігенції на «українофілів» і «свідомих українців», він додає інший: на «українських націоналістів» і «українських гуманістів», однак робить висновок: «Між такими тільки групами можливий і принципіальний спор, при котрому треба пам'ятати, що обидві групи *однаково свідомі Українці* (виділено у Драгоманова. — І. Д.), а тільки мають не однакові вихідні точки, наукові основи своїх тенденцій. Звісно, сей теоретичний спор може і мусив би не перешкоджати демократично-поступовим елементам в обох поділах виступати солідарно в громадській праці»⁷.

Цікаво, що, провадячи гостру полеміку з галицькими москвофілами, він застерігає українських інтелігентів від «фанатичного анахтемування», схиляючи до посутнішої доказовості й конкретнішого підходу, оскільки й табір москвофілів не такий уже й однорідний.

Найвищий доти спалах політичної боротьби серед українства припадає на добу Визвольних змагань та роки після її поразки. Здавалося б, той унікальний історичний шанс, який тоді Україна мала (як писав пізніше Юрій Яновський, птах історії тільки раз сідає на плече), повинен був об'єднати українців у спільному зусиллі. Потребу цю розуміли діячі Центральної Ради. Послухаймо Михайла Грушевського: «У таких грізних обставинах було ясно, що тільки міцне об'єднання всіх українських сил коло охорони Української держави та її демократичних і соціальних здобутків може вивести Україну з її небезпеки. Це зрозуміли й ті групи, які поставили над усе завдання моменту — збереження української державності й самостійності. Відложивши різниці в принципіальних поглядах і відносінах своїх до тих чи інших конкретних актів українського правління, вони рішили всіма силами підтримати його і Центральну Раду та захистити їх від усяких

⁷ Листи на Наддніпрянську Україну Михайла Драгоманова. — Партія Українських Соціалістів-Революціонерів. Наклад і друк партійної друкарні, 1915. — Друге видання. — С. 110.

потрясінь»⁸. Але ця згода тривала недовго (тільки до найбільших «потрясінь»); до того ж, вона не охоплювала всі політичні сили в Україні, де діяли і більшовики, і російські монархісти, і різнобарвні анархісти та автономні отамани. За умов послабленої національної ідентичності, нерозвиненого (в масі) самоусвідомлення («ми... тутешні») соціальні інтереси й стимули (нерідко оманливі) вкотре виявилися дужчими за національні, а поєднати їх не вдалося. Отож, цей період і наступний став роками запеклої полеміки між українськими політиками й ідеологами, в яких чи не кожен намагався в усіх бідах і поразках звинуватити своїх опонентів і виправдати себе. Досить згадати хоча б протистояння Петлюри й Винниченка.

Тут немає можливості показати весь спектр українських політичних усобиць тієї доби та після поразки Визвольних змагань. Я назву тільки три найхарактерніші, на мій погляд, позиції, що — кожна по-своєму — претендували на універсальність: Дмитра Донцова, Вячеслава Липинського і Микити Шаповала — ідеологів, які намагалися об'єднати українство в боротьбі за визволення, але водночас — кожен по-різному — спричинилися й до чергових розломів. Хоч якими антиподами були Донцов і Липинський, але дещо важливе їх і споріднювало. Маю на увазі не так тимчасову причетність Донцова до гетьманського руху, як орієнтацію обох на «лицарський дух» українця-воївника, що мав би стати етичною основою і поведінчим стрижнем омріяної національної еліти, та на «орденський» принцип організації політичної сили, яка має очолити боротьбу за визволення України. Однак тоді, як Донцов фактично сповідував відомий більшовицький принцип: спочатку роз'єднання, а потім об'єднання (або: роз'єднання заради об'єднання), тобто: непримиренне побороювання *інших* і підпорядкування їх *собі*, Липинський, навпаки, гостро засуджував тих, чиє гасло, як він гірко іронізував: «Бий в Україні

⁸ Грушевський Михайло. Новий період історії України. — Київ, 1992.

всіх, хто не такий, як ми». Супроти принципу ідеологічності Липинський висував принцип територіальності як основу державності й патріотизму. «...Держава скрізь і завжди обіймає все громадянство: всіх без винятку людей, що живуть на даній території. Ця проста істина — з ряду, наприклад, тих, що земля кругла — була довго, та єсть і по сьогоднішній день для більшості українських політиків абсолютно невідома. Політик-державник мусить собі її усвідомити дуже ясно. Доки він цього не зробить, вся його політична діяльність, хоч би і найбільше “націоналістична” і “самостійницька”, може бути всім, але не політикою національною».

Фактично територіального принципу державності дотримувався і Микита Шаповал у «празький» період своєї діяльності. І вже в повоєнній еміграції Іван Багряний стверджував, що Українську державу можна побудувати лише на ґрунті територіального патріотизму, який об'єднає всіх в Україні сущих.

Однак соціальний та ідеологічний ландшафти *української території*, як і державотворчу силу, всі троє бачили по-різному. Липинський покладав надії на клас хліборобів-продуцентів (дворян і міцних господарів; до речі, навіть «середняків» він викидав з рахунку як елемент господарськи деструктивний). Микита Шаповал як соціаліст будував свої теорії з розрахунку на трудові класи, на свідоме робітництво, у чомусь мимоволі перегукуючись із боротьбистами й укапістами, націонал-комуністами, політичним противником яких був. Іван Багряний орієнтувався на «третю силу, третій шлях», маючи на увазі «організацію всіх потенціальних сил українського народу в єдиний революційний фронт» за консолідуючої ролі трудової інтелігенції.

Ідеї цих політичних діячів цілу історичну добу були невідомі в самій Україні і не могли впливати на її політичне життя. Почали вони повертатися до нас (і то далеко не в повному обсязі) вже тоді, як стали багато в чому анахронічними. Але за конкретним політичним малюнком їхніх концепцій є ширші рефлексії про долю України, які й

сьогодні зберігають своє значення, є той громадянський потенціал, що не може не хвилювати й не бути повчальним. Що ж до ідеї «територіального патріотизму», принципу територіальності як засади державності, то це саме те, в чому може бути нині наша історична перспектива. За умови, звичайно, що йдеться про територію не як про картографічну абстракцію, а як про землю народу, що дишає своєю природою, історією, культурою, здобутками праці поколінь і цим своїм органічним диханням насажує і консолідує всіх, кому вона дорога. Інакше матимемо — і маємо! — спроби далеких від українського патріотизму політиків творити маленькі місцеві «патріотизмики» як спосіб власного самоствердження, а в результаті — провокування розколу України за тією ж таки «територіальною» ознакою, але вже зловісно спотвореною, розпанахавши єдину національну територію на приватизовані «регіони».

На цих прикладах можна бачити, що не слід абсолютизувати навіть дуже привабливі для нас тези найавторитетніших наших діячів і мислителів, якщо історичні обставини кардинально змінилися. Скажімо, маємо класичну працю Юрія Липи «Призначення України», написану, до речі, лише за кілька років перед «Духом руїни» Олега Ольжича. Праця справді фундаментальна, в ній — і ерудиція вченого, і стратегічне мислення політика, і вогонь особистої покликаності, підтвердженої героїчною поведінкою й смертю автора. Книжку цю мав би прочитати кожен, хто хоче краще зрозуміти історичну долю України і визначити свою власну долю громадянина. Але через майже сім десятків літ багато що в ній виглядає суб'єктивним, не підтвердженим історією. Писано її напередодні Другої світової війни, коли здавалося, що СРСР ось-ось упаде, і Україна буде не просто ареною боротьби, а одним із вирішальних чинників подолання більшовизму. Звідси й оптимістичний пафос книжки, пафос українського месіанізму. Але, як виявилось (та й тоді багатьом це було видно), він не мав достатніх підстав. Я не буду тут говорити про конкретні політичні ілюзії, які поділяв

чимало хто з того покоління еміграції. Але хочу звернути увагу на два загальніші постулати. Перший: усупереч відомим тезам про природжений індивідуалізм українця, Юрій Липа маніфестує його солідаризм: «Українська раса — це раса солідаристів, яких суспільний ідеал — група, а не індивідуальність»⁹ (виділено в оригіналі. — І. Д.). На жаль, тут є своя однобічність, хоч її і можна зрозуміти й прийняти як протистояння «дефетизму» (до нього ще повернемося). Другий постулат, що випливає з того ж уявлення про надзвичайну стійкість української раси, яка майже не піддається зовнішнім впливам і тискам: дивовижна недооцінка «советської мішанини», тобто політики великомасштабного перемішування етносів, «переселення мас, маневрів мас людей»: «Москва робить у себе переселення людських мас на широку скалю». На думку Юрія Липи, це «тільки диктат механічного типу», який «не сягає глибоко» і не загрожує «расі», оскільки вона має нездоланну відпорність¹⁰. Але ж ми бачимо протилежне! Бо й «диктат» той не був «механічним», він мав свої ідеологічні, культурні, психологічні виміри; він породив нову реальність, з якої ми досі не можемо вийти.

Історичний оптимізм Юрія Липи протистояв тому, що він називав «дефетизмом» (зневіра, поразенство). «Треба раз назавжди покинути твердження дефетистів, що, замість шукати в собі джерела власного державного дефетизму, шукали його в зовнішніх умовах, напр., у зажерливості кочовиків-варварів, чи ситуації “чайки при битій дорозі”. Чи ж не був далеко більше при битій дорозі терен Прусії, чи ж не переходили вбхід через Ляманш гості й до затишного острова британців? (...) З пажерливістю кочовиків-варварів давала собі раду українська раса, зрештою, сама досить пажерлива»¹¹. Звучало це тоді та й тепер звучить доволі незвично і повчально, тобто: є над чим

⁹ Юрій Липа. Призначення України. — Нью-Йорк, 1953. — Друге незмінене видання. — С. 266.

¹⁰ Там само. — С. 21, 22 та ін.

¹¹ Там само. — С. 144.

подумати. З позицій свого «расового» оптимізму Юрій Липа не вагався полемізувати і з партійною нетерпимістю Донцова, і з «геленізмом» Олени Теліги, і з українським міфом про суцільне зрадництво ватажків. «Крики про “зраду” — це малодушність і гуртківство. Це найполохливіші вояки (що їм приходять на поміч найглупіші) починають кричати під час боротьби “зрада!”, щоб оправдати свою невидержку», — пише він. Але далі не таке переконливе: «Раси не можна зрадити. Як можна від себе самого відійти?». Втім: «Не можна зрадити власної крові», але можна її «тільки понизити, навіть поганьбити. Чи ж не є це моральним обов'язком українця свою кров спасти від пониження та ганьби?»¹².

Але чи не найбільш «шокуючим» був проігнорований українськими патріотами (і досі багатьма з них ігнорований!) виступ Юрія Липи в обороні українських соціалістів доби Визвольних змагань. «Українські соціал-демократи, а навіть соціялісти-революціонери, були відрадним явищем в расі в порівнянні з анархічними ліриками, дон-кіхотами. Соціалізм витягнув інтелігентів із їх затишків і зв'язав з масами. Та й масам пригадав, що бути українцем — не значить лише читати книжки, співати й деклямувати. Крім того, дав провідників, що хоч трохи були обзнайомлені з рухами мас». І далі: «... імена цілого ряду українських соціал-демократів і соціалістів-революціонерів зостануться в історії як постаті *патриотів* власної раси»¹³.

Ці думки різко контрастують з емігрантською традицією (перейнятою тепер багатьма і в нас) зображати *всіх* соціалістів вільними чи невільними підсобниками більшовиків і прямо-таки «гробокопателями» України...

Не знати, чи Олег Ольжич читав «Призначення України» Юрія Липи (хоч важко уявити, щоб не читав), але його розуміння чинників «руїни» здається трохи полемічним щодо Липи — швидше, мимоволі полемічним.

¹² Там само. — С. 169.

¹³ Там само. — С. 244–245.

Хоча в умовній часовій інверсії можна сказати, що Юрій Липа був почасти полемічним щодо Олега Ольжича. Це не дивно: тема давня, складна й традиційно дискутована.

Зокрема, було немало більших і менших зусиль вивести її з суто історично-політичної та моралістичної площини у сферу етнопсихології та геопсихології. Почасти я про це вже згадував; можна сказати, що й «расова» орієнтація Юрія Липи якоюсь мірою до цього причетна, хоч у нього «раса» невіддільна від історії та політики. (Я не випадково термін «раса», коли йдеться про Юрія Липу, беру в лапки: доводиться застерігатися від отожднювання раси як наукового поняття з ключовим терміном націонал-соціалізму: Юрій Липа говорить швидше про ментальні особливості українського етносу, хоч і абсолютизуючи та часом ідеалізуючи їх, але не вивищуючи над гідностями решти людства).

До поважних наукових праць на цю тему належать «Формация української нації» Вадима Щербаківського (Прага, 1941), «Геополітичний аспект в характерології української людини» Олександра Кульчицького (Сарсель, 1952); ще раніше її порушував Дмитро Чижевський у статті «До характерології українців» (*Slawische Rundschau*, 1937, ч. 4). Ці поважні автори свої наукові концепції розвивали поза річищем політичного прагматизму, чого не скажеш про численні популярні публікації українських емігрантів. Окремо слід назвати непересічну книжку д-ра Юрія Русова «Душа народу і дух нації» (Філадельфія, 1948), в якій автор використав і свої раніші публікації. Тут відомий науковець-природознавець виступає і як пристрасний політичний публіцист (подібно до Юрія Липи, хоч і не так масштабно). Цікавою є його спроба пізнати «душу» українського народу крізь призму його мистецтва й літератури, а «дух» нації побачити в державотворчих ідеях та лицарських традиціях; щоправда, в обох випадках маємо багато спрощенства й риторики. Але можна задуматися над таким застереженням: «Кардинальною хибою і то дуже шкідливою є узагальнення вдачі українського народу. Ця засаднича хиба веде

до того, що українці весь час скиглять, що немає «об'єднання». Цей плач і розпука, такі милі Українцям отарного ґатунку, є основані на помилці»¹⁴.

Натомість Ю. Русов уважає, що «механічне об'єднання різнорідних елементів, не об'єднаних у гармонійне ціле одним духом, одною ідеєю (виділено в оригіналі. — І. Д.), дає не життєздатний організм, а нежиттєздатну потвору». І далі: «Український нарід не є одною недиференційованою отарою-масою, в якій всі індивідууми мають однакові смаки, однакові *вдачі*, однакові *прагнення*. Як і всякий інший нарід, він складається з кількох рас, представлених у певних пропорціях»¹⁵. (Автор застерігається: «Термін «раса» вживаю як поняття біологічне і психічне»).

Конкретизуючи свою думку, Ю. Русов говорить про «чотири основні первні нашого народу», які, гадає він, найповніше виявилися в постаті й творчості Тараса Шевченка: «нордійський» («могутність і пробойовість»); «динарський» («хліборобська ідилія»); «середземноморський» (естетизм); «остійський» (сентиментальність і «розуміння простих переживань»)¹⁶. Звичайно ж, у таких спробах систематизації неосяжного і «непіддатливого» етнопсихологічного матеріалу важко уникнути схематизму...

Однією з найцікавіших публікацій на тему політичного розбрату українців була брошура Богдана Цимбалістого «Тавро бездержавности» (Джерсі-Сіті, 1982; перевидано: Київ, 1994). Гірко читати зовні спокійні, але внутрішньо переживані, зболені розважання Богдана Цимбалістого про ту негативно-багатющу спадщину історичного поневолення, що інерціювалася в психологію розбрату, взаємонищення, донощитства, зрадництва, ненависті до власного кореня й роду, недовіри один до одного і невизнання влади своєї, а тільки чужої — згадаймо Лесю Українку:

¹⁴ Др. Ю. Русов. Дух народу і душа нації. — Філядельфія, 1948. — С. 11.

¹⁵ Там само. — С. 12.

¹⁶ Там само. — С. 109.

Народ наш, мов дитя сліпее зроду,
Ніколи сонця-світу не видав:
За ворогів іде в вогонь і воду,
Катам своїх поводарів віддав.

На таке оскарження власного народу мали моральне право лише ті, хто віддавав йому свою працю і життя як свідчення великої любові і невід'ємної належності до нього. Кожен народ мав таких оскаржників і завдяки їм «різьбив» (Ольга Кобилянська) себе. В Україні традиція національної самокритики йде ще від літописців, а біблійної висоти сягнула у великих поетів — Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки. Михайло Драгоманов надавав їй раціоналістичних підстав. Драматичного, а часом і апокаліптичного характеру набирала вона в поетів і публіцистів доби Визвольних змагань, у політичних емігрантів.

Богдан Цимбалістий виводить її в інший канал. Він не памфлетист і не публіцист, не емоційний максималіст і не темпераментний пророк — він спокійний і тонкий аналітик, вдумливий і «терапевтично» настроєний психолог; в його тональності й насиченості тексту відчувається школа західної соціальної психології та соціології, а не лише ерудидія. У нього немає гніву і зневаги, є гіркота розуміння і щирість зичливості. Навіть коли йдеться про «чисто звірячу антипатію» (вираз В. Липинського) наших політизованих людей одних до одних як крайній вияв відсутності громадянської культури та політичної зрілості. Уважний аналіз нашої давнішої і ближчої історії давав Богданові Цимбалістому можливість побачити в середовищі українців і елементи цієї культури та цієї зрілості — чи наближення до них.

...Я коротко означив лише деякі віхи в традиції осмислення в науковій літературі та публіцистиці теми «руїни» та політичного розбрату в нашій історії. Можна було б залучити набагато більший матеріал. Зокрема і з нашої класичної художньої літератури та літератури радянської доби й емігрантської. Дуже загально можна сказати,

що за всієї різноманітності, а часом і суперечливості, аж до взаємовиключності, інтерпретацій переважає тяжіння до двох підходів: шукати причини української несконсолідованості або в ментальності етносу (геопсихічно зумовлений індивідуалізм), або в історичній спадщині (бездержавність, колоніальний гніт). Зрештою, обидва чинники взаємодіють, зумовлюючи звуженість поля дії сильної національної ідеї.

Тут природно виникає спокуса заперечити: скільки ж можна говорити про бездержавність, коли ми вже 16 років маємо незалежну українську державу?! Але, по-перше, що таке 16 років проти багатьох сотень літ під Польщею, Росією і «трохи» Австрією, Угорщиною, Румунією? Можна подати й такий коректив від Вячеслава Липинського — думка наче парадоксальна, але й над нею варто зупинитися: «...Держава завжди була, єсть і буде на Україні (! — *І. Д.*). Але тільки в деяких коротких історичних добах держава на Україні приймала за свою ідеологію (виділено у Липинського. — *І. Д.*) — національну ідеологію місцевого громадянства, одмежовувалась територіально од інших держав і в той спосіб ставала Державою Українською. Центр державної влади не лежав на українській території. Серед людей, які творили на Україні державу, не було українського патріотизму, тобто свідомості своєї української території». Щодо територіального патріотизму ми вже говорили — він має бути насичений і одухотворений переживанням землі як колиски народу, переживанням історії, культури народу.

Щоб зрозуміти глибину і тривалість дії колоніальної спадщини та способів її подолання, нам би варто звернутися до історичного досвіду деколонізації народів Азії, Африки або й Латинської Америки. Не шукаючи там якихось рецептів, а просто, щоб побачити самих себе в інших ракурсах, послухати думки плеяди їхніх визначних мислителів і лідерів національних відроджень. Та й у «старій» Європі варто декого послухати.

Ось, скажімо, Сімона Вейль, авторка славетної праці «Укорінення», виданої (через півстоліття) і в Україні, але

мало ким прочитаної, — в ній ідеться прямо-таки про «наші справи»! Читаємо, наприклад: «Укорінення — це, мабуть, найважливіша і найменш визнана потреба людської душі, одна з тих, які найважче піддаються означенню. Людина має коріння через реальну, активну та природну участь в існуванні спільноти, яка зберігає живими деякі скарби минулого й деякі передчуття майбутнього». Така укорінена людина — основа нації. Але в історії поряд з природним і соціальним процесом укорінення людей відбувається і протилежний — антисоціальний і проти-природний — процес розкорінення, втрати коріння. Він ніколи не буває добровільним, хоч і може таким здаватися. «Позбавлення коріння відбувається щоразу за воєнних завоювань, і в цьому сенсі завоювання майже завжди — зло. Позбавлення коріння мінімальне, коли завоюваннями є переселенці, які облаштовуються у завойованій країні, змішуються з населенням і самі пускають коріння. Так було з еллінами в Греції, кельтами в Галлії, маврами в Іспанії. Але якщо завойовник залишається чужинцем на території країни, володарем якої він став, тоді позбавлення коріння стає майже смертельною хворобою для поневолених народів. Найгострішого стану вона набуває у разі масових депортацій, як це було у Європі, окупованій Німеччиною, чи в Нігерії, чи за грубої відміни всіх місцевих традицій, як у французьких володіннях в Океанії (якщо вірити Гогену і Алену Жербо).

Навіть без збройного завоювання влада грошей і економічне панування можуть нав'язувати чужорідний вплив і викликати хворобу позбавлення коріння.

Врешті, соціальні стосунки всередині однієї й тієї ж країни можуть бути небезпечними чинниками позбавлення коренів. У наших краях, у наші дні, без усяких завоювань, існують дві отрути, що розповсюджують цю хворобу. Перша — гроші. Гроші руйнують коріння скрізь, куди вони проникають, замінюючи всі русійні сили одним бажанням — заробляти. Воно без зусиль перемагає всі інші, оскільки вимагає значно менших зусиль уваги. Немає нічого яснішого й простішого, ніж цифра.

(...) Другим чинником втрати коріння є освіта, так, як її розуміють сьогодні (...) У наші дні людина може належати до так званих освічених кіл, не маючи, з одного боку, ніякого уявлення про людське призначення і, з іншого, не знаючи, що не всі сузір'я видно у будь-яку пору року (...) Те, що сьогодні називають «освічувати маси», означає взяти сучасну культуру, розроблену в цьому закритому, зіпсованому, байдужому до істини середовищі, позбавити її тієї частки чистого золота, яку вона ще може містити (операція, що називається популяризацією), і захвати отримані залишки у пам'ять тих нещасних, які бажають навчатися, на зразок того, як вкладають їжу у дзьоб пташенятам»¹⁷.

Неважко уявити, яких масштабів набрало знекорінення внаслідок нашого колоніального минулого і яка його інерційна сила (не кажучи вже про нові, «модерні» чинники). І тут треба враховувати, що «критична маса» знекоріненості впливає і на характер укоріненості, на комплекси «укоріненої» частини людності. Це могло б бути предметом окремої розмови. Зауважу тільки, що звуження сфери укоріненості в суспільстві ставить під загрозу перспективу всякої конструктивної національної дії і парадоксальним чином штовхає діячів на неадекватну політичну поведінку, зокрема на агресивність, незгідливість, авантюризм — усе, що випливає з ототожнювання тільки власної особи з національною справою, баченням її тільки під своєю егідою. Це — великоманія з комплексу неповноцінності. На її вияви наші дні особливо щедрі — згадаймо хоча б хроніку політичних подій останніх трьох років. Але це, знов-таки, і давня хвороба. Цитую з названої праці Богдана Цимбалістого уривок з Послання митрополита Андрея Шептицького до духовенства (1941 року): «... Навіть з поверховної обсервації нашого національного життя конечно доходить до висновку, що є в душі українця глибока і сильна воля мати свою державу, так попр

¹⁷ Вейль Сімона. Укорінення. Лист до клірика. — Київ, 1998. — С. 36–39.

ту волю знайдеться, може, рівносильна і глибока воля, щоби та держава була конечно такою, якою її хоче мати партія чи кліка, чи група, чи навіть одиниця. Бо як же пояснити те фатальне ділення межі собою, ті спори, роздори, сварні, ту партійність, яка нищить кожную партійну справу? Чи перевагу візьмуть елементи позитивні, чи негативні? Нетерпимість супроти «інакомислячих» гетеродоксів, поняття ортодоксії як ненависти, як спротиву буває у нас, на жаль, таким частим феноменом, що можна було поважно побоюватись за майбутнє України»¹⁸.

Сказано понад 60 літ тому, в конкретній ситуації Другої світової війни, німецької агресії та боротьби між бандерівцями, мельниківцями й іншими політичними «силами», як тепер кажуть наші діячі, — в ситуації, яка, здавалося б, нічого спільного не має з нинішньою, в незалежній Українській Державі. Але в нашому політичному житті бачимо майже те саме: взаємна ненависть, боротьба на знищення — під заклики до єднання, звісно — єднання під одним об'єднувачем, і саме ним, ніким іншим. А ось ще давніше: 20-ті роки минулого століття, в радянській Україні. Тут уже не митрополит Андрей Шептицький намагається врозумити, а, навпаки, більшовицька партія роздмухує усобиці. І Микола Куліш пише Аркадієві Любченку (9.10.1925): «Од тупих Майських, од гарячих і холодних утік на десяток день і тут до сумних прийшов висновків: не має майбутнього Україна. Бандити ми і отамани. І не прийде після нас нащадок прекрасний... І ляжемо ми трупом безславним і загородимо двері в Європу»¹⁹. Слова моторошні, але їх мусимо пам'ятати так само, як і не менш зболені й щирі протести багатьох видатних українців проти «плачів» і «сліз», проти поразенства, дефетизму, песимізму... Такими є полюси, що визначають історичний обсяг цієї нашої національної

¹⁸ Цит. за: Б. Цимбалістий. Тавро бездержавності. — Київ, 1994. — С. 30.

¹⁹ Куліш Микола. Твори: У 2 т. — Том 2. — Київ, 1990. — С. 590–591.

проблеми. Вона ще далеко несповна усвідомлена й вивчена. Протягом багатьох десятиліть її обговорювано переважно в колах політиків, публіцистів і науковців української еміграції — в самій Україні, за радянських часів, для цього не було умов, або ж її трансформовано в пропагандистський варіант шельмування різних форм «українського буржуазного націоналізму» з неодмінним підкресленням і використанням нескінченних чвар між самими націоналістами. Нині в Україні не бракує апеляцій до окремих мотивів на цю тему, але вони мають переважно принагідний, емоційний або публіцистичний характер. Але є і приклади звернення до неї в поважних дослідженнях. Хотів би назвати книжку Миколи Рябчука «Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення» (Київ, 2000). Серед цих парадоксів — і неадекватні самооцінки, самостереотипи українців, і перекладання вини за свої поразки виключно на «ворожих» сусідів тощо. Добре обізнаний з українською та європейською націоналією, автор прагне до збалансованих оцінок складних проблем.

Отже, тема руїни та її уроків, тема громадянської позиції українця перед її постійним маячінням на нашому історичному горизонті, — тема, до якої звернувся Олег Ольжич у своєму полум'яному маніфесті, обираючи свій жертвний шлях, — залишається актуальною і для нашої політичної думки, і для буденного самопочуття: дійсність не залишає місця для спокою. Тож читаймо Олега Ольжича. Читаймо інших наших мислителів, які задумувались над тим самим і тими самими тривогами краяли своє серце. Не шукаймо в них конкретних рекомендацій нам на злобу нинішнього дня: обставини змінилися часом до невпізнанності. Але в них є та глибина усвідомлення долі України і та гострота почуття відповідальності за неї, які потрібні всім нам нині.

І все-таки, «конкретне» питання — як позбутися загрози руїни тепер і на майбутнє, як подолати чвари й усобиці — залишається. Можлива відповідь на нього — не в закличках і порадах, хоч вони й неминучі та можуть бути

повчальними. Але найвагоміша, незаперечна відповідь має визріти в самому житті. Потреба в такій відповіді повсюдно відчувається, отже — до неї маємо йти.

Колись не останній з мислителів людства сказав: ідея завжди була осоромлена, якщо суперечила інтересові. Може, й сумна істина, але історія її постійно підтверджувала і підтверджує. Втіха хіба в тому, що інтерес — це не завжди просто зиск. Нашим спільним інтересом може бути і наша потреба мати державу, яка захищатиме нашу свободу, наші людські права, боронитиме нашу землю, її природні багатства, її історичну перспективу, можливості реалізації творчих сил народу. Таким інтересом може бути і потреба трудівників мати можливість працювати на своїй землі, для своїх дітей, забезпечуючи свій нинішній день і їхнє майбутнє. Інтерес — це і потреба чесного підприємця бути захищеним від злочинних тисків і діяти в прозорій та сприятливій атмосфері, в межах законів своєї країни та під їхнім захистом. Інтерес — це і бажання вченого мати в своїй країні умови для повноцінної наукової роботи, що вводитиме його в світову науку як рівноправного співучасника, а не приниженого шукача «грантів» або об'єкта чийсь небезкорисливої уваги. Інтерес — це й потреба діячів культури і мистецтва мати умови для вільної творчості й можливості звертатися з нею до свого народу і в світ людства йти представниками своєї культури, а не емігрантами, втікачами, тимчасово законтракованими «зірками» з невизначеним майбутнім. Інтерес — це також потреба молоді обирати свій шлях свідомо і вільно, а не під тиском безвиході, що виштовхує в оманливу безвість...

Усі ці «інтереси» і багато інших не суперечать один одному. Навпаки, вони стихійно складаються в загальнонаціональний інтерес, і настає час глибокого теоретичного вивчення їх, політичного осмислення і практичного сприйняття. Якщо це вдасться зробити, — а для цього потрібне «веління» суспільства розумові й волі держави, — ми, може, й позбудемося нарешті набридливого супутника нашого — історичної тіні руїни.

ПРО АВТОРІВ

Олег Ольжич (справжнє прізвище — *Кандиба*. 8 липня 1907 року, Житомир — 9 червня 1944 року, концтабір Заксенгаузен, Німеччина, закатований німцями). Поет, археолог, публіцист, політичний діяч, ідеолог українського націоналізму. Після 1923 року жив у Чехословаччині, навчався в Карловому та Українському університетах у Празі.

1930 року, маючи 23 роки, став одним із наймолодших докторів археологічних наук. Голова Культурної Референтури Проводу Українських Націоналістів (1937–1942). Брав участь у багатьох археологічних розкопках.

Автор трьох збірок поезій: «Рінь» (1935), «Вежі» (1940) і посмертної «Підзамча» (1946); автор статей з історії, літературознавства. Після трагічного розколу Організації Українських Націоналістів написав статтю «Дух руїни», яка була опублікована окремою брошурою 1940 року в Празі. Під час Другої світової війни — керівник українського націоналістичного підпілля на окупованій німцями Україні.

Іван Дзюба (26 липня 1931 року, с. Миколаївка, тепер Волноваського району Донецької області). Академік Національної академії наук України, міністр культури України (1992–1994), лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка (1991), критик, літературознавець, публіцист. Автор дослідження «Інтернаціоналізм чи русифікація?», опублікованого різними іноземними мовами. За написання цієї праці ув'язнений радянською владою (1972–73). Автор багатьох досліджень, сценаріїв, літературознавчих і публіцистичних статей із розвитку української мови і культури.

Осип Зінкевич (4 січня 1925 року, с. Малі Микулинці, тепер у складі с. Потічок Снятинського району Івано-Франківської області). Колишній член Проводу Українських Націоналістів. Навчався в Парижі, хімік за професією, літературознавець, дослідник українського правозахисного руху, автор багатьох статей, упорядник книжкових видань творів українського самвидаву, засновник і голова видавництва «Смолоскип». Живе у Києві.

Публіцистичне видання

Олег Ольжич

ДУХ РУЇНИ

Упорядник *Осип Зінкевич*
Відповідальний за випуск *Ростислав Семків*

Верстка *Миколи Ковальчука*
Художнє оформлення *Уляни Мельникової*

Редактор *Світлана Нілова*
Коректор *Лариса Білик*

Підписано до друку 10.01.2008.

Формат 84×108^{1/32}.

Папір офсетний. Друк офсетний.

Тираж 3000.

«Смолоскип»

04071, Київ, вул. Межигірська, 21.

Тел. і факс (044) 425-23-93.

E-mail: mbf@smoloskyp.org.ua

www.smoloskyp.org.ua

Державний реєстраційний номер 2348 від 21.11.2005

Віддруковано УАІД «Рада»

Київ, вул. Сім'ї Сосніних, 3.

«СМОЛОСКИП» ПРЕЗЕНТУЄ СЕРІЮ КНИЖОК «ВИБРАНІ ТВОРИ»

О 56 Ольжич О. Дух руїни / Вступне слово О. Зінкевича;
Післямова І. Дзюби. — Вид. 2-ге. — К.: Смолоскип,
2008. — 52 с.

ISBN 978-966-8499-72-2

1940 року молодий поет, інтелектуал і політик Олег Ольжич поставив перед собою гостре питання: що заважало українцям упродовж тисячі років мати власну державу? Відповідь втілено у брошурі «Дух руїни»: міжусобиці, внутрішній розбрат, патологічна неспроможність політиків забути про особисті інтереси та об'єднати зусилля.

«Смолоскип» перевидає цю глибоку й блискучу працю, доповнену ґрунтовною розвідкою академіка Івана Дзюби, до 100-річчя від дня народження О. Ольжича. Тема, на жаль, не втратила актуальності — національно-демократичні сили сучасної України вкотре повторюють помилки своїх попередників: взявши владу після Помаранчевої революції, вони не змогли її втримати саме через внутрішньокоаліційні суперечки. Тож мета цього видання — нагадати можновладцям про трагічну і руйнівну роль міжусобиць в українській історії.

Статті призначені для політиків, політологів, творчої молоді та найширшого кола читачів.

ББК 63.3 (4УКР)

04071, м. Київ
вул. Межигіпська, 21

(044) 463 78 52
факс (044) 425 23 93